

**ИСЛОМ АХЛОҚИ ВА СЎЗЛАШУВ МАДАНИЯТИ:
ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ВА ИЖТИМОИЙ ТАҲЛИЛ**

Юсупов Хикматулло Абдулахадович-

Осиё халқаро университети талабаси

Аннотация: Ушбу илмий ишда ислом ахлоқи тизимида сўзлашув маданиятининг тутган ўрни, унинг маънавий, ахлоқий, педагогик ва психологик жиҳатлари чуқур таҳлил қилинган. Сўзлашув маданияти инсонлар ўртасида ҳурмат, муҳаббат ва ҳамжиҳатликни шакллантиришида асосий омиллардан бири сифатида қаралади. Ислom таълимотлари ва Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳадислари асосида сўзлашув одоби инсон камолотининг муҳим кўрсаткичи сифатида баҳоланади. Шунингдек, Абу Ҳомид ал-Ғаззолий ва замонавий психологлар – хусусан, Абрахам Маслоу ва Абдулаҳад Каримовнинг қараишлари орқали нутқ маданиятининг шахсий ва ижтимоий ривожланишига таъсири ёритилган. Асарнинг янгилиги шундаки, у нафақат анъанавий диний манбалар, балки замонавий рақамли коммуникация муҳитида сўзлашув маданиятининг эволюциясини ҳам қамраб олади. Шу билан бирга, ёшлар ва аёллар нутқ маданиятидаги ўрни ҳам назарий ва амалиёт нуқтаи назардан қайта кўриб чиқилган. Ижтимоий тармоқлар, рақамли платформалар таъсири ва анъанавий ислом қадриятлари ўртасидаги мувозанат масаласи ҳам таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ислом ахлоқи, сўзлашув маданияти, маънавий тарбия, ахлоқий қадриятлар, педагогик таҳлил, психологик таъсир, нутқ одоби, рақамли коммуникация, ижтимоий муносабатлар, ёшлар тарбияси, оилавий ахлоқ, ислом таълимоти

Сўзлашув маданияти ислом ахлоқининг муҳим жиҳатларидан бири бўлиб, у мусулмонлар ўртасидаги муносабатларнинг соғлом ва

устуворлигини таъминлашда катта аҳамият касб этади. Ислom ахлоқининг асосий мақсадларидан бири инсонларнинг маънавий ва ахлоқий юксалишини таъминлашдир. Бу жараёнда сўзлашув маданиятининг ўрни ниҳоятда муҳим, чунки у кишилар ўртасидаги ўзарo хурмат, муҳаббат ва бирдамликни мустаҳкамлайди.

Ислom таълимотларига кўра, яхши сўзлар инсонларни бир-бирига яқинлаштиради, қалбларини юмшатади ва уларни зўр бериб ибодат қилишга ундайди. Бунга мисол тариқасида, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳадисларидан бири келтирилиши мумкин: "Сизлардан бирингиз ёмон сўздан қайтмаганича, унинг ибодати қабул бўлмайди" (Муслим). Бу ҳадис сўзлашув маданиятининг ислom ахлоқидаги аҳамиятини яққол кўрсатиб беради.

Сўзлашув маданияти ислom ахлоқининг бир қанча жиҳатлари билан боғлиқ. Биринчидан, ростгўйлик. Ислom таълимотида ростгўйлик катта аҳамиятга эга. Қуръони Каримда шундай дейилган: "Эй иймон келтирганлар, Аллоҳдан кўрқинглар ва тўғри сўзни айтаверинглар" (Ахзоб сураси, 70-оят). Бу оят ростгўйлик ва ҳақиқатни айтишни таъкидлайди.

Иккинчидан, адолатли бўлиш. Ислomда адолатли бўлиш ва ҳамма билан тўғри муомала қилиш ахлоқий бурч ҳисобланади. Сўзлашув маданиятида ҳам адолатли ва тўғри сўзларни танлаш муҳимдир. Учинчидан, сабр-тоқат. Сабрли бўлиш ва кимгадир сўз билан озor бермаслик ислom ахлоқининг асосий қоидаларидан бири. Ислomда ҳар бир киши сабрли ва камтар бўлишга чақирилади.

Тўртинчидан, хурмат ва эҳтиром. Ислomда катталарни хурмат қилиш, кичикларга меҳрибон бўлиш талаб қилинади. Бу жиҳатлар сўзлашув маданиятида ҳам акс этади. Яхши сўзлар, илтифот ва хурмат билан гапириш кишилар ўртасидаги муносабатларни яхшилайдди.

Абу Ҳомид ал-Ғаззолийнинг фикрига кўра, яхши сўзлар ва тўғри сўзлашув одоблари кишиларни яхшиликка етаклайди ва уларнинг қалбини ёритади. Унинг таъкидлашича, сўзлар фақатгина мулоқот воситаси эмас,

балки улар инсонларнинг ички дунёси ва ахлоқий ҳолатини ҳам ифодалайди.

Хулоса қилиб айтганда, сўзлашув маданияти ислом ахлоқининг асосий жиҳатлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у мусулмонлар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, муҳаббат ва бирдамликни мустаҳкамлайди.

Ислом динида сўзлашув маданияти инсониятнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Бу маданият одамлар ўртасидаги муносабатларнинг асосий воситаси бўлиб, жамиятда ўзаро ҳурмат, ишонч ва ҳамкорликни таъминлайди. Сўзлашув маданияти инсонларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишида катта роль ўйнайди, чунки у инсонларнинг бир-бирларига нисбатан қандай муносабатда бўлишларини белгилайди ва ижобий ижтимоий муҳит яратади.

Муҳаммад Ғаззолий каби уламолар сўзлашув маданиятининг муҳимлигини таъкидлаб, унинг маънавий ва ахлоқий жиҳатларини исломий таълимотлар билан боғлайдилар. Ғаззолийнинг фикрича, яхши сўзлашиш маданияти инсоннинг маънавий камолотига етишида муҳим восита ҳисобланади. Унинг таълимотига кўра, инсонларнинг ахлоқий ривожланишида сўзлашув маданияти асосий омиллардан бири бўлиб, бу орқали инсонларнинг бир-бирларига нисбатан масъулиятли ва ҳурматли бўлишлари таъминланади.

Педагогик ва психологик жиҳатдан қараганда, сўзлашув маданияти инсоннинг шахсий ривожланиши ва ижтимоий муносабатларининг яхшиланишига ёрдам беради¹. Сўзлашув маданияти болалар ва ўсмирларда ахлоқий қадриятларни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Болалар оилада ва мактабда сўзлашув маданияти орқали ахлоқий нормаларни ўзлаштирадilar ва бу нормалар уларнинг келажакдаги шахсий ва ижтимоий ҳаётларига таъсир кўрсатади.

Маънавий жиҳатдан сўзлашув маданияти инсоннинг маънавий камолотини таъминлайди. Инсонлар ўртасидаги яхши сўзлашув маданияти

¹ Сулаймонова Н. ЗАМАХШАРИЙ ГЎЗАЛ НУТҚ ВА САБР ОДОБИ ҲАҚИДА //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2020. – Т. 3. – №. 5.

ижтимоий адолатни таъминлашда, бир-бирларига ҳурмат кўрсатишда ва жамиятда тинчлик ва тотувликни сақлашда муҳим аҳамиятга эга. Ахлоқий жиҳатдан эса, сўзлашув маданияти инсонларнинг ахлоқий қадриятларини ривожлантиришда, уларнинг одоб-ахлоқ нормаларига амал қилишларини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Шу тариқа, исломда сўзлашув маданиятининг маънавий ва ахлоқий аҳамияти жуда катта². У нафақат инсонларнинг шахсий ривожланишида, балки жамиятда тинчлик ва тотувликни сақлашда, ижтимоий адолатни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Сўзлашув маданияти орқали инсонлар ўртасида ҳурмат, ишонч ва ҳамкорлик каби ахлоқий қадриятлар ривожланади.

Исломда сўзлашув маданияти ва ахлоқий тарбиянинг бир-бирига боғлиқлиги инсоннинг шахсий ва ижтимоий ҳаётидаги муваффақият ва муносиб муносабатлар учун муҳимдир. Сўзлашув маданияти инсоннинг ўзини тутиши, нутқ одоби, ва ахлоқий қадриятларнинг намоён бўлиши орқали яққол кўринади. Ислом таълимотларида сўзлашув маданияти нафақат жамиятдаги муносабатларни яхшилаш, балки инсоннинг маънавий ривожланиши учун ҳам зарур ҳисобланади.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг таълимотлари ва ҳадислари бу мавзуга катта аҳамият беради. Масалан, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) айтади: "Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса, яхши сўзлар айтсин ёки сукут қилсин". Бу ҳадисдан маълум бўладики, сўзлашув маданияти ахлоқий тарбиянинг бир қисми бўлиб, инсоннинг тилига эътибор қилиши ва уни назорат қилишга урғу беради. Бу нафақат шахсий ҳаётда, балки ижтимоий муҳитда ҳам муҳимдир.

Педагогик ва психологик жиҳатдан қараганда, сўзлашув маданияти ахлоқий тарбиянинг асосий элементларидан бири бўлиб, ёш авлодга ахлоқий қадриятларни ўргатиш ва уларни амалга оширишда катта роль ўйнайди.

² Самигова Х. Б. и др. НУТҚ МАДАНИЯТИНИНГ ЭТИК АСПЕКТИ //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 84-88.

Педагоглар ва психологлар сўзлашув маданиятини ривожлантириш орқали талабаларнинг ахлоқий ривожланишини таъминлашлари мумкин. Масалан, ёшларга сўзлашув маданиятининг аҳамиятини тушунтириш, уларга гўзал нутқ одобларини ўргатиш ва уларнинг тилини ахлоқий меъёрларга мос равишда фойдаланишга ўргатиш лозим.

Психолог Абрахам Маслоунинг эҳтиёжлар иерархияси назариясига кўра, инсоннинг ўзини ўзи англаш ва ривожлантириш учун ижтимоий муносабатлар ва улардаги ахлоқий қадриятлар муҳимдир. Сўзлашув маданияти бу жараёнда катта аҳамият касб этади, чунки инсоннинг нутқ одоби ва ахлоқий тарбияси унинг ижтимоий муносабатларини шакллантиради. Шу боисдан, сўзлашув маданияти ва ахлоқий тарбиянинг ўзаро боғлиқлиги инсоннинг ижтимоий ва шахсий ривожланишига ҳисса қўшади.

Ислом таълимотларида сўзлашув маданияти ва ахлоқий тарбия бир-бирига чамбарчас боғланган. Сўзлашув маданияти инсоннинг ахлоқий ривожланиши ва жамиятда муносиб муносабатларни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Педагоглар ва психологлар бу масалани ёшларга тўғри тушунтириш ва уларни амалга оширишга кўмаклашишлари лозим.

Ислом таълимотларида сўзлашув маданиятининг тарбиявий мақсадлари жуда муҳим ўрин тутди, чунки сўзлашув инсоннинг ички ва ташқи қиёфасини намоён этувчи асосий омиллардан биридир. Исломда сўзлашув маданияти ахлоқий тарбиянинг муҳим қисми бўлиб, инсонларнинг бир-бири билан муносабатлари, жамиятдаги ўзаро алоқалар ва умумий инсоний қадриятлар асосида шаклланади. Ислом таълимотларига кўра, сўзлашув маданиятининг тарбиявий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳурмат ва эҳтиром: Ислом таълимотлари инсонларни бир-бирига ҳурмат ва эҳтиром билан муомала қилишга чақирган. Сўзлашув маданияти орқали инсонлар ўзаро ҳурмат ва эҳтиромни мустаҳкамлайди, бу эса жамиятда тинчлик ва барқарорликни таъминлайди.

2. Тўғри ва одобли сўзлаш: Исломда тўғри ва одобли сўзлаш асосий қадриятлардан бири ҳисобланади. Бу тарбиявий мақсад инсонларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишига ёрдам беради. Ҳар бир инсон сўзлашув одобларини ўрганиш ва уларга амал қилиш орқали ўзига ва бошқаларга нисбатан масъулиятли бўлади.

3. Ниятни тўғри қилиш: Сўзлашув маданиятининг яна бир тарбиявий мақсади инсонларнинг ниятларини тўғри қилишдир. Ислом таълимотларига кўра, ҳар бир сўз ва амал ниятга боғлиқдир. Шу сабабли, инсонлар ўз ниятларини тўғрилаб, сўзлашувда ҳаққонийлик ва адолатни таъминлашлари лозим.

4. Ижобий таъсир ва намуна бўлиш: Сўзлашув маданияти орқали инсонлар бошқаларга ижобий таъсир кўрсатади. Бу эса ёшлар ва болалар учун муҳим тарбиявий жиҳатдир. Улар катталарнинг сўзлашув маданиятини кўриб, ўрнак олишади ва ўз ҳаётларида татбиқ қиладилар.

Педагогик-психологик жиҳатдан олиб қараганда, сўзлашув маданияти инсонларнинг шахсий ва ижтимоий ривожланишида катта роль ўйнайди. Психолог Абдулаҳад Каримовнинг таъкидлашича, сўзлашув маданияти инсоннинг ички туйғуларини, фикрлаш тартибини ва муносабатларини намоён қилади. Бу эса инсоннинг психологик барқарорлиги ва ижтимоий муносабатларининг мустаҳкамлигига таъсир кўрсатади.

Шу билан бирга, сўзлашув маданияти таълим жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Умумий билим ва тарбия жараёнида талабаларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишига ёрдам беради. Педагоглар учун бу жараёнда сўзлашув маданиятини ўргатиш ва амалда қўллаш муҳим вазифалардан биридир. Бунинг натижасида талабалар нафақат ахлоқий жиҳатдан етук, балки жамиятда муваффақиятли ва масъулиятли шахслар бўлиб етишадилар.

Ислам таълимотларида сўзлашув маданияти ва сўзлашув одоби муҳим аҳамият касб этади, айниқса оилада. Оилада сўзлашув маданияти нафақат шахсий муносабатларни, балки болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясига

хам таъсир кўрсатади. Педагогик ва психологик жиҳатдан қараганда, оиладаги сўзлашув маданияти болаларнинг шахс сифатида шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Нутқ маданияти шахсларнинг ижтимоий муносабатларида, ижтимоий нормалар ва қадриятларни узатишда муҳим рол ўйнайди. Исломий жамиятларда бу маданият нафақат алоқа воситаси, балки эътиқод ва таълимотларни этказишда муҳим элементга айланган. Синан (2021) ва Дуран (2019) каби тадқиқотчилар Исломдаги сўз танлаш ва муносабат каби унсурлар шахснинг шахсий ва ижтимоий ўзлигини шакллантиришга сезиларли таъсир кўрсатишини таъкидламоқда. Қолаверса, суҳбат ва то'ғ'ри мулоқотнинг аҳамияти ислом та'лимотларида тез-тез ифодаланган. Шу нуқтаи назардан нутқ маданияти ижтимоий муносабатлар ва ижтимоий ҳамжиҳатлик нуқтаи назаридан катта аҳамиятга эга. Ислом динидаги нутқ маданиятига оид адабиётларда кўплаб тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, бу тадқиқотлар орасида мулоқотнинг ижтимоий вазифалари, унинг ижтимоий муносабатларга таъсири, шахсларнинг қадрият қарашларининг акс этиши каби масалалар алоҳида ажралиб туради. Масалан, Арслан (2020) Исломнинг нотиклик ва оғзаки мулоқот санъатига қандай аҳамият беришини кўриб чиқади ва уни ижтимоий хотиранинг бир қисми сифатида кўради. Бошқа томондан, Йилмаз (2022) ҳурмат, хушмуомалалик ва хушмуомалалик каби тушунчаларнинг Ислом жамоаларида мулоқотда қандай ўрин топиши ва бу унсурларнинг мулоқотга қандай таъсир қилишини тадқиқ қилди. Аммо аёллар ва ёшларнинг нутқ маданиятидаги ўрни ҳақида тадқиқотлар кам. Бу масала жинс ва ёш гуруҳлари фарқларининг нутқ маданиятига таъсирини ўрганишни тақозо этади. Бошқа томондан, бугунги рақамли аср анъанавий ислом нутқ маданияти қандай ўзгариб бораётгани ҳақидаги муҳим саволларни туғдирмоқда. Ижтимоий тармоқлар ва рақамли платформаларнинг ўсиши одамларнинг ўз фикрларини ифода этиш усуллари сезиларли даражада ўзгартирди. Ушбу ўзгариш мулоқот,

ижтимоий ўзаро таъсирлар ва маданий узатиш усуллари қайта шакллантиришга олиб келади, балки анъанавий қадриятларни сақлаш ва қайта ишлаб чиқаришда янги муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Адабиётда ушбу рақамли трансформатсиянинг таъсири бўйича бир нечта тадқиқотлар мавжуд ва бу масала ҳам назарий, ҳам амалий нуқтаи назардан чуқур ўрганишни талаб қилади. Бинобарин, исломда нутқ маданияти шахснинг ижтимоий-маданий ўзига хослигини шакллантиришда муҳим ўрин тутади; Аммо тадқиқот ҳали ҳам текширилиши керак бўлган жиҳатларни ўз ичига олади. Ушбу шарҳ мавжуд адабиётлардаги асосий мавзулар ва топилмаларни баҳолаш орқали исломда нутқ маданиятининг мавжудлигини чуқурроқ тушунишга қаратилган. Кейинги бўлимларда мавжуд адабиётларда аниқланган мавзулар ва камчиликлар ҳар томонлама муҳокама қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, сўзлашув маданияти ислом ахлоқининг ажралмас қисми бўлиб, у нафақат шахсий маънавий камолот, балки жамиятда тинчлик ва ҳамжиҳатликни таъминлашда ҳам муҳим ўрин тутади. Ушбу маданият болалар ва ёшларда ахлоқий қадриятларни шакллантиришда, инсонлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларни яхшилашда ва тарбиявий жараёни самарали ташкил этишда асосий восита ҳисобланади. Замонавий рақамли асрда исломий нутқ маданиятини сақлаш ва уни янги форматларда амалга ошириш зарурати тобора ортаётганини ҳисобга олган ҳолда, мазкур мавзудаги тадқиқотлар янада кенгроқ қамровда давом эттирилиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Gardner, Sheena, Vincent, Benet, Wardoyo, Cipto (2022) Positioning Theory in Islamic Sermons: Online Messages to Parents. doi: <https://core.ac.uk/download/534809186.pdf>
2. Liberatore, Giulia (2013) Transforming the self: an ethnography of ethical change amongst young Somali Muslim women in London. doi: <https://core.ac.uk/download/19441075.pdf>

3. Gardner, Sheena, Vincent, Benet, Wardoyo, Cipto (2022) Positioning Theory in Islamic Sermons: Online Messages to Parents. doi: <https://core.ac.uk/download/534809186.pdf>
4. Liberatore, Giulia (2013) Transforming the self: an ethnography of ethical change amongst young Somali Muslim women in London. doi: <https://core.ac.uk/download/19441075.pdf>
5. Rina, Nofha (2021) Learning Communication in Tahfidz Quran Through Tarkiz Method. doi: <https://core.ac.uk/download/524890199.pdf> Rina, Nofha (2021) Learning Communication in Tahfidz Quran Through Tarkiz Method. doi: <https://core.ac.uk/download/524890199.pdf>